

Révész Sándor

A megszállás fölszabadulása

Fölszabadult a gettó. Misi bácsi ragyogó képpel kiment az utcára, kitérta a karját, hogy átölelje az első oroszot, aki szembejön. Jött az első orosz, megfogta Misi bácsi ölelésre tárt karját, lecsatolta róla az órát, szépen megköszönte – szpászíva –, és továbbállt. Misi bácsi jókedve kicsit lelohadt. De nem fogyott el. Legyintett. Vesztett egy órát aranyból, és nyert sok órát az életből. Évtizedek múltán is legyintett, amikor ezt a történetet felidézte, de Bözsi néni, az özvegye, Misi bácsi halála után elárulta, hogy azért nem volt az egy olyan könnyű legyintés, mint amilyennek látszott. Sokkal jobban fájt az az óra, a családi örökség elvesztése a vagyontalan, rokkant férfiúnak, mint ahogy mutatta. Meg az elmaradt ölelés is.

Fölszabadultak a munkaszolgálatosok. Apám és társai. Kibombázták mellőlük a keretet. Mentek, amerre az oroszokat sejtették, keresték a hadifogság biztonságát. Megtalálták. Lengyelországban találták meg, mire a háború véget ért, már az Urálban voltak. A németek sőhajtoztak: ti, magyarok, mindjárt hazamentek, de mi... a rosseb tudja, hogy meddig rohadunk még itt. Nem ők rohadtak. A munkaszolgálatosok rohadtak. Mint ellenséges katonák. Ott aztán nem számított, hogy ők valójában nem az ellenséges katonák voltak, hanem azok, akiket az ellenséges katonák ellenségként és fegyőeszközként kezeltek és kínoztak. A németek már rég hazamentek, amikor apám még mindig az Urálban törte az utat a rengetegben, a rohamosan romló szemével. Aláírták a békeszerződést, melynek

21. cikke szerint „a magyar hadifoglyok, mihelyt lehetséges, hazaszállítandók”. Tizenöt hónap, egy végtelen tél, néhány járvány, mely sok munkaszolgálatos életét követelte, múlt el, mire ez a hazaszállítás apámék számára lehetőségessé vált. Itthon azt mondta az orvos, ha fél évvel korábban ér haza, meg lehetett volna menteni a bal szemét. De hát ő is úgy volt vele: szemből kettő van, életből meg egy.

Ezek azok a tipikus történetek, amelyeken nevelkedtem. Mindenki, aki körülöttem volt, és szeretett, azért lehetett és szerethetett, mert győztek az oroszok. Nem érzékeltem azoknak a veszteségeknek a súlyát sem, amelyekről tudtam. Mert úgy adták elő, hogy ne érzékeljem. A veszteségek javáról pedig nem tudtam.

Egy országban éltem egy meghatározó erejű történelmi tapasztalattal, a Vörös Hadsereg-élmény élményközösségével anélkül, hogy tudtam volna róla. Természetesen arról sem tudhattam, hogy ebben a tekintetben egy kisebbség része vagyok. Én csupán a nagy többségről tudtam, a „normális emberek” hatalmas többségéről, akik számára evidens, hogy a világháborúban melyik volt a jó oldal, és melyik a rossz. Ez a többség valóban létezett. Nem voltak sokan, akik – legalábbis utólag – ne értékelték volna többre a szövetségesek által képviselt alternatívák valamelyikét, mint azt, amelyet a központi hatalmak kínáltak. A nácizmusnak, a faszizmusnak, Horthy Miklós keresztény-nemzeti kurzusának nem volt (legalábbis: már nem) akár a létező szocializmu-

séhoz, akár a Nyugatéhoz mérhető vonzereje. Amit nem tudtam és tudhattam, hogy ez a többség összefér egy másik többséggel: az országot megrázó Vörös Hadsereg-sokk átélőinek közösségével.

Ezt az élményközösséget sikerült igen hatékonyan elnémitani. Ez az elnémitás éppen azért lehetett annyira sikeres még az intézményes nyilvánosság szintje alatt, a személyes kommunikációban is, mert a tabutörésnek nem volt (lett volna) igazán fontos funkciója. Nemcsak a Kádár-párti, illetőleg opportunisták többség számára, de az ellenzék számára sem. Ha '56-ban a '44–45-ös Vörös Hadsereg-élmény folytatódott volna, nyilván más lett volna a helyzet. '56 szabadságharcosai politikai szinten kevés kivétellel nem azonosították magukat a Vörös Hadsereg világháborús ellenségeivel. Ezzel csupán a kádárista propaganda rágalmazta meg őket, annak pedig a később megszilárdult opportunisták többségben sem volt hitele. Másrészt '56-ban nem tértek vissza a '45-ös Vörös Hadsereg-élmény alapelemei. A forradalmat leverő hadak nem erőszakolták meg a nőket, nem fosztották ki az embereket, nem árasztották el a magánszférát, és egyáltalán: nagyon rövid ideig voltak jelen a köztéren.

Engem is ezerszer jobban izgatótt '56, Lengyelország, Erdély és sok minden más, mint a Vörös Hadsereg '44–45-ös magyarországi ténykedése. A történet számomra is azon a ponton vált érdekessé, amikor a háborús turbulenciák után lépésről lépésre elkezdődött a pártállam kiépítése.

Azokat a Vörös Hadsereg-élmény tekintetében félrenevelt, az országos élményközösségtől elszigetelt gyerekeket, akik fölnőve szembekelekedtek a rendszerrel és politikai tekintetben a családjukkal, épp a Vö-

rös Hadsereg-élmény érdekelte legkevésbé a tabuk és titkok közül. Mert abban nem volt véleményfordító potenciál. Senkinek a véleménye nem változott meg abban a tekintetben, hogy az volt-e a jó oldal a világháborúban, amelyen a Vörös Hadsereg is állt, vagy a másik. Ebben a tekintetben ugyanaz volt az evidencia az akkori frontvonal mindkét oldalán. Minden fontos alternatív információforrás, amelyből a szovjet blokkban tabusított ismereteket lehetett volna meríteni, többek között a Vörös Hadseregnek a világháborúhoz kapcsolódó magyarországi ténykedéséről, a szövetségesek oldalán fakadt. A Szabad Európa Rádió, a nyugati sajtó, a magyarországi demokratikus ellenzék, az antikapitalista, antibolsevista új baloldal mind-mind evidens módon antifasiszta volt. A szamizdat Beszélő egyetlen száma sem jelenhetett meg '56-tal vagy a kisebbségi magyarsággal foglalkozó anyag nélkül, de lengyel téma nélkül sem sok. Ehhez képest a megszálló Vörös Hadsereg '44–45-ös dolgai nyolc év alatt mindössze kétszer kerültek szóba. Demszky Gábor írta meg néhány kelet-magyarországi faluból elhurcolt férfi történetét, amelybe utazásai során belebotlott, illetve Eörsi István Ürügyeim című jegyzeteiben esett még szó az orosz háborús megszállásról. Slussz.

Abban a hatalmas kormánypárti-ellenzéki, kádárista tömbben, amely a harmadik köztársaságot maga alá temette, súlytalannak szokták tekinteni azt az „egy-két tabut”, amellyel a szólásszabadságot csonkították a Kádár-rendszerben. Már ez a beállítás is teljességgel hamis, de ezt majd más alkalommal fejtjük ki. Itt most számunkra az az érdekes, hogy milyen következményekkel járt a Vörös Hadsereg-élmény tabusítása.

Borzasztóakkal. Azon túl, hogy emiatt sokkal kevésbé tudtuk, hogy hol élünk, és jóval kevésbé érthettük az előttünk járó generációkat, az volt a legsúlyosabb következmény, hogy nem válhatott el a megszálló hadak és katonák tevékenységének megítélése a háború történelmi értékelésétől. Nem tudatosulhatott az az elemi tény, hogy a történelmi pozitívum a háborús hétköznapok legsúlyosabb negatívumaival is összeférhet. Hogy vannak a háborúnak, a megszállásnak, a végletes helyzeteknek, a folyamatos életveszélynek olyan általános emberi és intézményes következményei, továbbá az emberi természetnek és különböző kultúráknak olyan vonásai, amelyek függetlenek attól, hogy melyik a jó és melyik a rossz oldal.

A mienkénél (sokkal) szabadabb országokban ez az elválás megtörtént, és evidenciává válhatott. A fasiszták meghatározása szerint zsidónak minősülő és általuk üldözött Alberto Moravia antifasiszta elkötelezettségét senkinek nem jutott volna eszébe megkérdőjelezni azért, mert az Egy asszony meg a lánya című világjárta regényében megírta, hogyan erőszakolták meg Rosettát a jó oldalon, a francia hadseregben harcoló marokkói katonának. Egy másik, tengerentúlról érkezett szövetséges katona, Joseph Heller bombázótiszt nevéhez fűződik a deherozizálás csúcsteljesítménye. Neki sikerült A 22-es csapdájában a fölszabadító amerikai katonaság világába belezsúfolni az emberi természet minden rossz vonását, minden emberi gyarlóság tragikomikus paródiáját. Nincs az a náci szerző, aki képes lett volna olyan kiábrándítóan ábrázolni a jó oldal (másik) fő erejét, mint Heller. Akit plágiummal ugyan vádoltak, de azzal (komolyan) soha, hogy az ellenség szekerét tolná.

Moravia éppenséggel megerőszkoltathatta volna Rosettát a fasisztákkal is. Concetta ki is szolgáltatna volna a leányt a helyi fasisztáknak azért, hogy azok ne firtassák, mit keresnek otthon az ő katonaszökevény fiai, akik büszkén mesélték, hogyan mentek végig sokadmagukkal egy albán faluban az őszi fellelhető nőszemélyen. Antonio pedig pár fejezettel odébb azzal dicsekszik, hogy a líbiai háborúban „a gyereklányok kettyentőjében jól megmártottuk a szuronyunkat, a kurva anyjukat, aztán egy halomba hajigáltuk őket”. Concetta azzal küldte volna el a fasisztákhoz, a biztos deflorálásba Rosettát, hogy „előbb-utóbb, ha nem ez, hát az, úgymint rákerül a sor. Na és? Most háború van, és a háború idején nem kell úgy finomkodni a nőknek.” És aztán valóban meg is történt: „ha nem ez, hát az”. Természetes módon kapcsolódnak egymáshoz a példák a jó és a rossz oldalról. Szintizta mázli, hogy Moravia regényének színhelyén nem járt a Vörös Hadsereg, mert akkor nem három évet, hanem három évtizedet kellett volna várunk a regény magyar kiadására.

A szovjet blokkban a szabad művészet, tudomány, tényfeltárás és publicisztika, mivel ilyen nem létezett, nem is bonthatta meg azt a kommersz műfajokban és a kincstári kommunikációban mindenhol uralkodó primitív sémát, miszerint a háborúban a jó oldalon állók Jók, a rossz oldalon állók pedig Roszszak. Ez a séma a szabad(abb) világban csupán a sémák egyike, a diktatúrákban viszont egyeduralkodó. Nincs ellensúlya a támogatott művészetben és a közoktatásban. Ez a séma pedig kizárja a háború, mégpedig valamennyi háború realista ábrázolását. Tehát távol

tartja a társadalmat a háború realista szemléletétől. Magyarországon már az is nagy feltűnést keltett, hogy a hetvenes évek végén Rózsa János realista filmet forgathatott a 18. századi elzüllött bujdosókról, akik nőket erőszakoltak meg. Pándi Pál és fegyvertársai hatalmas vehemenciával rontottak rá A trombitásra. Pándi tanár úrnak mindig jól működött a veszélyérzete. Nagyon jól tudta, hogy a háborús realizmus átsugárzik a tizennyolcadik századból a huszadikba.

Az átsugárzás miatt a tabu sosem jár egyedül. Hatnia kell mindarra, amiről az embereknek eszükbe juthat az, aminek nem lenne szabad. Nyilvánvaló, hogy sokkal nehezebb egy tabut fenntartani és elfogadtatni, ha szabadon tárgyalható mindaz, amivel párhuzamba állítható, ami ráutal. Ezért természetes, hogy a diktatúra évtizedeiben azt sem lehetett föltárni, amit a magyar katonák műveltek szovjet területen. Ha nem lehet beszélni sajátosan az egyik háború egyik hadviselő felének tetteiről, akkor nem vagy csak nagyon óvatosan és visszafogottan lehet beszélni más háborúk más hadviselő feleinek hasonló tetteiről. Ha egy személyben, családban, közösségben, országban jelen van tettes és áldozat, akkor nyilván nem szólítható meg a tettes, ha nem szólalhat meg az áldozat is.

Mi következik mindebből? Az, hogy amikor a tabu megtörik, akkor a tabuval védett fél egyedül marad a Rosszak sorában, s a Vörös Hadsegreg áttolódik a rossz oldalra, hiszen a diktatúra évtizedeiben jól beidegzett, primitív, tehát legkönnyebben követhető séma szerint a rossz oldalon állók viselkednek rosszul. Bumerángxént csap vissza, hogy a diktatúrában nem válhatott szét a hadak viselkedésének értékelése a háború történelmi értékelésétől. A kádáris-

ta tömbnek az önmagát baloldaliként azonosító részét az a tévképzet uralja, hogy a világháború értékelésében a revízió veszélyét a tabutörés, a szólásszabadság, tehát a rendszerváltás idézte elő, holott éppen ellenkezőleg. Ezt a szólásszabadság hiányában, a diktatúrában eltöltött évtizedeknek köszönhetjük.

Erre a revízióra erős igény van az önmagát jobboldaliként azonosító politikai tömbben. Egyrészt azért, mert a nacionalista nemzetállami szemléletben minden a nemzet ellen szól, ami az állam ellen szól, tehát a nemzet védelme megköveteli a mindenkori állam védelmét, apológiáját. Azét is, amely a világháborúban a rossz oldalra állt. Másrészt az önmagát jobboldaliként azonosító tömb egymással szövetségre lépő posztkommunista-szocialista és nyugatos liberális – antifaszizmusát hangsúlyozó – ellenzékét kézenfekvő azonosítani a kommunista és liberális hatalmaknak a világháborúban „velünk” szemben álló szövetségével.

A jobboldali identitású tömb szélén ez a revíziós igény világos és teljes, a közepén pedig homályos és felemás, hiszen a jobboldaliként számon tartott kormányok és kormánypártok nem lehettek életképesek az antifaszista nyugati „jobboldal” szövetségi körén kívül. Az ő részükről félfordulatra volt igény, arra, hogy a társadalom minél kisebb része számára maradjon evidens, hogy melyik volt a jó és a rossz oldal, s minél nagyobb része vélekedjen úgy, hogy „az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz”, s ez korábban csak azért látszott másként, mert „a győztesek írták a történelmet”.

Az egyik oldalon tehát nem volt igény a majd fél évszázados hallgatás megtörésére, a másik oldalon pedig nem volt igény rá, hogy a Vö-

rös Hadsereg-élmény a mindenféle hadsereggel kapcsolatos élményekkel összefüggésben és a Vörös Hadsereg történelmi szerepétől elválasztva táruljon föl. Ezért aztán úgyis tárult föl – reprezentatív módon a Demokrata hírheft összeállításában –, mint egyedi, speciálisan a Vörös Hadsereget alkotó „ázsiai hordákra” jellemző és sajátosan a magyarságot pusztító dűlás. Ezt a képet nem zavarták a nyugati megszállókról feltáruló információk, hiszen ők is a „szövetség” részei voltak. A magyar megszálló hadak rémtetteinek föltárásával szemben pedig kemény ellenállás mutatkozott. Erdélyi Péter Doni tükör című úttörő jelentőségű filmjét sem a közszolgálati, sem a kereskedelmi televíziók nem merték levetíteni. „Saját példából tudom, milyen nagy az ellenállás. Tucatnyi publikációban foglalkoztam a magyar hadsereghez kötődő súlyos atrocitásokkal: süket csönd volt a válasz. Még szűk szakmai körben sem sikerült felkeltenem az érdeklődést.” Ezt nyilatkozta erről a Népszabadságban Ungváry Krisztián.

Mindezt el kellett mondani ahhoz, hogy érzékeljük, mekkora jelentősége van annak, hogy most végre megjelent egy olyan dokumentumgyűjtemény, amely lehetőséget ad rá, hogy az ország Vörös Hadsereg-élménye a háború történelmi értékelésétől elválasztva tárulhasson fel: „Törvényes” megszállás, szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta L. Balogh Béni (Magyar Nemzeti Levéltár, 2015, 568 o.).

A kötetben található dokumentumok egy-két kivétellel a megszállás idején keletkezett hivatalos iratok. Akik fogalmazták őket, túlnyomórészt a megszálló csapatok tény-

kedésével kapcsolatos ügyekben kértek segítséget. Egyrészt érdekeltek voltak benne, hogy a helyzetet ne szépítsék, a problémákat ne kicsinyítsék, hiszen minél drámaibbnak tüntették fel az állapotokat, annál indokoltabbnak tűntek a kéréseik és igényeik. Másrészt viszont a megszálló seregekkel és hatóságokkal természetesen nem fordulhattak szembe, nem vonhatták kétségbe pozitív történelmi szerepüket, sőt el kellett kerülniük, hogy ellenségnek tekintsék őket, ezért nem szerepelhetett semmi ezekben a dokumentumokban, ami a világháború értékelésének revízióját támogatná. Csak a szerkesztő helyezhetné ilyen keretbe a dokumentumokat, de nem teszi. (Ami a keretbe helyezést illeti, sajnos azt sem teszi, amit kellene, de erről majd a végén.)

Nem értetődik magától, hogy a kötetet nem állították a (fél)revízió szolgálatába. Elvégre a mű a kormány felügyelete alatt álló központi levéltár szervezésében, a megyei levéltárak közreműködésével jött létre, és a mostani kurzusra nem jellemző, hogy ezek az intézmények olyan nagyon függetlenek lehetnének a kormánnytól. Krausz Tamás a hozzá hasonlóan a baloldal szélén elhelyezkedő Eszméletben megjelentetett vádirat értékű recenziójában kurzuskötetnek minősíti a dokumentumgyűjteményt, de ez a meghatározás csupán a recenzens előítéleteit tükrözi. Krausz vádjait a kötet szerkesztője túlnyomórészt meggyőzően visszaverte, de azt nem cáfolta és nem is cáfolhatta, hogy a kötet létrehozását élénk kormányzati figyelem követte. A Levéltár honlapján a nyilvánosság rendelkezésére áll az az emlékeztető, miszerint a kormánybiztoson keresztül összefoglaló jelentést juttatnak el a kötet anyagáról

az illetékes miniszternek. Egy olyan kormány miniszterének, amely, mint írtuk, érdekelt a világháború értékelésének legalábbis részleges revíziójában. Am ezt az érdekeltséget a kötet nem tükrözi. Informatív, hűvös, pozitivista bevezető tanulmány áll az élén, amelyben evidenciaként jelenik meg, hogy „a Vörös Hadseregnek – óriási áldozatok árán – oroszlánrésze volt a Wehrmacht legyőzésében”. Mint ahogy azt is olvashatjuk, hogy Magyarországot a kassai bombázás „ürügyével”, „kifejezett kényszer nélkül” vitték bele a háborúba, s az abban való magyar részvétel „katasztrófálisnak bizonyult”. A saját szerepét némileg túlértékelő Krausz azt állítja, hogy ez a kötet „a mi könyvünkre, a magyar megszálló csapatok szovjet földön elkövetett rémtetteire adott válaszként született”, de ebben az esetben aligha emlegetné a bevezető tanulmány a „magyar megszálló csapatok szovjet földön elkövetett atrocitásait, kegyetlenkedéseit, tömeggyilkosságait” éppen Krausz Tamás és Varga Éva Mária kötetére, valamint Ungváry Krisztián sokkal korábbi, úttörő hadtörténeti monográfiájára hivatkozva.

Lényegében hetven éven át nem lehetett nyíltan és ilyen vagy olyan ideológiai kötöttségektől mentesen beszélni a szovjet hadak magyarországi ténykedéséről, mint a megszállás időszakában, ezen iratok keletkezése idején, amelyekkel nagyobb tömegben a szakmán kívüli nyilvánosság most találkozhat először. Csak az a kérdés, hogy a súlyos szövegértési nehézségekkel küszködő társadalom mennyire tudja kihasználni azt a lehetőséget, amit ez a kötet kínál. Vannak kételyeink.

Az 1945-tel kapcsolatos nézetek egy ideje főszabályként a „megszál-

lás vagy felszabadítás” ellentétpárjában fogalmazódnak meg. Holott ez a két fogalom nem állítható értelmeseleg egymással szembe, és nem kezelhető ellentétpárként. A megszállás olyan semleges, leíró, a jogi helyzetet pontosan meghatározó fogalom, amelyet a megszállók legodaadóbb hívei, a kommunisták és legfőbb vezetőik (és természetesen maguk a megszállók is) aggályok nélkül használtak. Ezt a fogalmat is a kommunista diktatúra tette használhatatlanná. 1972-ben a pártközpont illetékes osztályainak jelentése alapján vonták ki Karsai Elek és Somlyai Margit értékes dokumentumkötetét a forgalomból és a könyvtárakból, többek között arra hivatkozva, hogy a „reakciós” közigazgatási szervektől származó iratokban a „szovjet megszállás” kifejezés szerepel.

A felszabadulás fogalmát ugyancsak a kommunista diktatúra tette használhatatlanná. 1945-ben ez a fogalom még csak arra vonatkozott, amitől megszabadított a Vörös Hadsereg: a náci, a nyilasdiktatúrától, a katasztrófába torkolló „keresztény-nemzeti” kurzustól való elszakadást és szabadságot. A kommunista diktatúra kiépülése és április 4-e első számú állami ünneppé való kinevezése után, „a felszabadulás ünnepén” a diktatúra önmagát ünnepelte, mint a szabadság világát, amit a Szovjetunió terjesztett ki Magyarországra. Ez volt a felszabadulás egyeduralkodó jelentése a tankönyvekben, ünnepi beszédekben, mindenhol négy évtizeden át.

1944–45-ben még mindkét fogalom értelmeseleg használható volt és használatban is volt, együtt és külön-külön is. Ehhez képest az Index könyvismertetőjében egy bizonyos K. A. képes volt leírni, hogy „itt a felszabadítás/megszállás po-

lémiának nincs helye, a megidézett sorsok elszenvedői felszabadulásról nem beszélhettek”. A frászt nem beszélhettek! A legsúlyosabb panaszok előadásával együtt is folyvást beszéltek róla.

A borsodi alispán például azt jelentette a belügyminiszternek 1945 februárjában, hogy „úgy hatóságaink, mint a lakosság is a legkészségesebben állt a győzelmes Vörös Hadsereg rendelkezésére, mert hálaival van eltelve a hősi harcot vívott Vörös csapatok iránt, miután a már elbírhatatlan német és németbérenc iga alól felszabadította őket”. De ez előtt már azt is leírta az alispán, hogy a felszabadítók igényei miatt „a legsúlyosabb élelmezési katasztrófától” kell tartani, mivel a megszálló csapatok igényei „a szó szoros értelmében éhínségre juttatják a megye lakosságát”.

90

Ezt a segélykiáltással egybekötött hálaimát még lip service-nek is elkönnyvelhetjük egy dörzsölt alispán részéről. De a Vorosilovnak, illetve az Új Szónak, a Vörös Hadsereg magyar nyelvű napilapjának küldött névtelen levél szerzőjének hálaszózatát aligha vélhetjük őszintétlennek. A levélíró „rég, öreg szocialistának” mondja magát, akit a nyilasérában háromszor is lefogtak, partizán fiát agyonlőtték, rokonai jelentős részét legyilkolták. Ő írja: „a szótárban nincs szó, amivel megfelelően kifejezni lehetne azt a határtalan tiszteletet, amit én az orosz katonával szemben érzek... az orosz katona tett megint emberré.” És ezért is fáj neki oly nagyon, hogy lépten-nyomon az oroszokat szidják, és nem ok nélkül. „Nézzünk szembe a tényekkel. Való, hogy Pesten este fél tíz után nem lehet az utcára menni, mert 99% a valószínűség, hogy az embert az oroszok kirabolják. Való igaz, hogy nincs éjszaka, hogy oro-

szok ne kövessenek el 6-8 gyilkosságot. (...) Hát kérem Önöket, hogy segítsenek ezen. Okvetlenül szükségesek ezek a rablások és gyilkosságok?” Egy névtelen levélíró per sze lehetne kamuflát, ellenséges propagandista is, aki így igyekszik hitelesíteni magát, de ez a névtelen levél nem a magyar nyilvánosság-nak íródott, hanem a Vörös Hadseregnek, azzal a kéréssel, hogy fordításban továbbítsák a legilletékesebbeknek.

Egyébként is sok mezei és vezető kommunistától maradtak fenn drámai panaszlevelek és jelentések. Gyakorta bízták rá a helyi kommunistákra a fölszólamást abban a reményben, hogy nekik erősebb a szavuk a megszállóknál. A nagymarosi kommunista szervezet vezetősége ecseteli, milyen sokat szenvedett a község, „míg végre 1944. évi december hó 20. napján a községet az orosz csapatok felszabadították. A harcoló orosz csapatok magatartása a hadijognak megfelelő volt. Később megkezdődött a javak, élelmicikkek, értékek elvitele, majd a leányokon és asszonyokon való erőszakoskodás. A javak elvitele annyira fokozódott, hogy a lakosság majdnem teljes egészében élelem nélkül áll”. A községből több száz embert vittek el, a nevük alapján németnek minősítve őket. A Nagymarosra a 18. században betelepített svábok túlnyomó része már rég elmagyarosodott. Őket igyekeztek visszaimádkozni, a kormányfő közbenjárását kérve, a nagymarosi kommunisták.

A jászberényi kommunisták Rákosi Mátyásnak írnak: hasson oda, hogy „egy komoly és intelligens kommunista párttaggal váltsák le a jelenlegi orosz katonai parancsnokot”, aki miatt a parasztság elmenekül, és a földek műveletlenül maradnak, mert a parancsnok a mun-

kájuk után induló embereket nap mint nap tömegesen letartóztatja, és teljesen értelmetlen munkákra állítja be.

Idézzünk egy másik kommunis­tát. „A rendőrség tehetetlensége és az orosz hatóságok tétlensége következtében a fosztogatók szabadon garázdálkodhatnak és a köz­biztonság teljesen megszűnt.” A rendőrség megszervezésében az oroszok „igen nagy nehézségeket okoztak és okoznak”, mert „az orosz hatóságok a kapitányságok­ról, laktanyákból vitték el a rend­őröket. A naponta szolgálatba in­duló rendőrök alig 50%-a érte el szolgálati helyét.” Ez az, amit nem olvashatunk a kötetben, mert a fentieket Kádár János fővárosi rendőrfőkapitány-helyettes jelenté­сібől idéztük, ami már rég megje­lent Huszár Tibor Kádár-könyvé­ben. Ellenben a most kiadott kötet­ben találkozunk Sólyom László bu­dapesti szovjet városparancsnokság­nak (!) írott jelentésével, amelyből kiderül, hogy négy hónap alatt még ahhoz képest is sokat romlott a helyzet, amiről Kádár a fentebb idézett jelentésében beszámolt: „It­tas állapotban lévő orosz katonák számtalan erőszakosságot követ­nek el, és igen gyakran megtámad­ják az őrt álló rendőröket. Miután nem egy esetben előfordult, hogy az ilyenekkel szemben erélyesen fellépő rendőrt a helyszínre érkező orosz katonák megverték, bekísér­ték és súlyos megtorlással fenye­gették, a rendőrök fellépési kedve és bátorsága megcsappant.” Kossa István is arról számolt be, hogy a garázdálkodó orosz alakulatok mi­att a lakosság hangulata „a mi szempontunkból igen rossz”. Az építómunkás-kongresszusról haza­utazó résztvevőket is teljesen ki­fosztották, 40-50 emberről még a

ruhát is lehúzták, egy megyei nagy­gyűlésre utazó majd százfős cso­portot pedig egy fegyveres alakulat megtámadott, és elvették minde­nüket, de még a cipőiket is. Nagy Imre belügyminiszter informálja Beljanov vezérőrnagyot a szovjet katonák által Komáromban és kör­nyékén elkövetett súlyos bűncse­lekményekről, rablógyilkosságok­ról, halálos kimenetelű gázolások­ról, garázdálkodásról, rablásról, rombolásról.

A szovjet fővárosból előreküldött Vas Zoltán 1944 októberében tájé­koztatja Szegedről a Moszkvában haza készülődő Rákosit, Gerőt és Révait. „Az excesszusok igen ko­molyak, és a katonai hatóságok minden akarata ellenére is nagyon nehezen csökkenthetők, pedig tör­tént elég jelentős számban kivégzés is... a kilengéseknél is nagyobb baj az a szörnyű pánikhangulat, amely elfogta a lakosságot. (...) A raktá­rak és minden a Vörös Hadsereg tulajdonába ment át. A városokból elvitték még a tűzoltószerkocsikat is. (...) Az üzletek mind-mind kira­bolva. (...) S hogy ezek után hogyan indul meg a nemzet vérkeringése, azt nehéz még elképzelni is.”

Oroszok ellen oroszok védelmét kérni, oroszoktól félni s egyszer­smind oroszokban bízni nem ellent­mondás volt, hanem kézenfekvő. Kitől remélhettek volna reálisab­ban védelmet a vörös katonák – egyének és bandák – szervezetten kívüli, irreguláris bűnöző tevékeny­isége ellen, mint azoktól, akiknél az erő és a hatalom volt: a Vörös Had­sereg szervezett testületeitől és a megszálló hatóságoktól. Az egyik ti­pikus panaszlevélben a derecskei főszolgabíró könyörög a bihari „méltóságos alispán úrnak”, hogy „méltóztassék az... illetékes maga­szabb orosz katonai parancsnokság­tól legalább még 24 katona kirende­

lését kieszközölni, minden községben legalább 3-3 katoná (csendőr) állandóan ott tartózkodják”, mert orosz tábori csendőrök jelenléte nélkül a beszállásolt katonák garázdálkodását megfékezni nem lehet. A nyírvasvári körjegyző is orosz csapatcsendőrökért könyörög, mert „a civil csendőrség kezében a fegyver nem sokat fog jelenteni, mert az azzal nem mer lőni katonára még akkor sem, ha valóban megérdemelné. Nem mer, mert attól fél, hogy a jogos önvédelemnek az lesz a következménye, hogy őt is főbelövik vagy elítélik.” A nagyorosi bíró drámai szavakkal ecseteli, milyen túrheterlen állapotok alakultak ki, amióta a katonai parancsnokság a községből kivonult: „a községnek az a kérése, hogy minél sürgősebben... rendeltessék ki... a községbe olyan katonai parancsnok, aki... védelmet nyújt a lakosságnak”, nem úgy, mint az előző parancsnok, aki „több esetben maga is elősegítette a katonaság részéről elkövetett erőszakoskodásokat.”

Igen vegyesek voltak a tapasztalatok és vélekedések arról, hogy a megszálló csapatok szervezett erői miként viszonyultak a katonák szervezeten kívüli, irreguláris tevékenységéhez. Oroszbarát tanúk is beszámolnak negatív tapasztalatokról, és legkevesbé oroszbarát tanúk is az ellenkezőjéről. Az utóbbiak közül egy visszaemlékező aszszony azt állítja: „Ahol tiszt volt, ott nem lehetett a ruszkiknak kegyetlenkedni, de hol volt a tiszt? Sehol! De ha igen, egyszerűen agyonlőtte a garázdálkodót.”

Egymásra torlódtak a megszálló erőkhöz tartozó egyének és csoportok irreguláris tevékenységéből eredő bajok, illetve a megszálló hadak és hatóságok hivatalos, intézményes tevékenységéből származók.

A szervezett erők viszonya a katonák „önkéntes ténykedéséhez” ambivalens volt és változékony. Függett a háború állásától, a frontoktól való távolságtól, az idő múlásától, egyéb körülményektől, egyedi tényezőktől. Az ambivalencia pedig a helyzetből következett. A folyamatos életveszélyben, a hamarosan bekövetkező halál jelentős esélyének tudatával élő, a hadak útján kegyetlen fegyelemben és spártai körülmények között tartott, az ellátás tekintetében sokszor magukra utalt katonáknak harci kedvük és szellemük fenntartása végett kvázi „járt” a kompenzáció, hogy minden tekintetben kedvükre használják a fegyvertelen, kiszolgáltatott lakosságot mind javaik, mind személyük tekintetében. Másrészt ez a magán-célú, tömeges katonai bűnözés mégiscsak rombolta a hadsereg fegyelmi állapotát, és megnehezítette a megszállás konszolidálását, a rendezett állapotok kialakítását. Az egymással szemben álló szempontok eltérő erővel és változó eredménnyel érvényesültek.

Az ország helyzetét azonban alapvetően és hosszabb távon mégiscsak a megszálló hatalom intézményes eljárásai határozták meg: az ország teherbíró képességét nagymértékben meghaladó jóvátételi igények, beszolgáltatási kötelezettségek, rekvirálások, a fegyverszüneti egyezmény abszurd értelmezése, amellyel az országban tartózkodó teljes szovjet haderő ellátásának terheit Magyarországára lőcsölték. Ezenfelül számos üzem jogtalan, a jóvátételbe bele nem számított kisajátítása, leszerelése, elszállítása, a fedezetlen hadipengő kibocsátásával az infláció elszabadítása, bankok, múzeumok, könyvtárak kifosztása, a legalacsonyabb becslések szerint 100 ezer, a legmagasabbak szerint pedig több

mint 200 ezer civil fogságba, kényszermunkára hurcolása.

A kettő között volt egy harmadik szint is: a helyi, regionális megszálóló szervezetek, parancsnokságok ténykedése. A Külügyminisztérium 1945 decemberében szóbeli jegyzéket küldött a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak arról, hogy a Vörös Hadsereg egységei szerte az országban rekvirálnak, önhatalmúlag szolgáltatásokat, élelmiszert követelnek ráadásul azon felül, ami a Vörös Hadseregnek a (már amúgy is félreértelmezett) fegyverszüneti egyezmény szerint jár. Vorosilov ezt letagadta: „értesüléseim vannak arról, hogy az utolsó hat hónap alatt egyetlen olyan eset sem fordult elő, hogy a Vörös Hadsereg egységei önkényesen élelmiszert foglaltak volna le a magyar lakosságnál.” Erre válaszolt a Külügyminisztérium Fegyverszüneti Osztályának feljegyzése, miszerint „ügyszólván mindennapos eset vidéken, hogy egyes helyi parancsnokságok, intézmények stb., rövid úton felhívják a helyi hatóságot szolgáltatások teljesítésére, amelyek nem kerülnek központi nyilvántartásba, és így elszámolásra sem.”

A dokumentumkötetbe bekerült egy 1957-es iromány is. D. J.-né fellebbezése. Az ő tragédiája így kezdődött: „Jászberénynek a Szovjet Hadsereg által a fasizmus igája alól történt felszabadítása során férjem és kisebbik fiam a velem és leánygyermemeimmel erőszakoskodó két ittas szovjet katonát önvédelemből és a család tagjainak megvédése közben megölt.” A városi rendőrség megállapította, hogy jogos önvédelemről volt szó, a szovjet hadsereg nyomozói nem is tartóztatták le a férfiakat, akik azonban eltűntek D. J.-né másik fiával együtt, aki nem is

vett részt a családi önvédelemben. Soha nem került elő egyikük sem, nyilván szovjet katonák önbíráskodásának áldozatai lettek. A családtól elvette a magyar állam a szerény lakóingatlanát is 1952-ben, amikor törvényerejű rendeletben írták elő népellenes elemek, kizsákmányolók és háborús bűnösök ingatlanainak államosítását. A családot háborús bűnösként tartották nyilván. 1957-ben megjelent egy rendelet, amely a korábbi törvénytelenések korrekcióját célozta. Erre hivatkozva kérte D. J.-né, hogy adják vissza a jogtalanul elvett házukat. Ezt a fellebbezést minden szinten elutasították. Ezt onnan tudjuk, hogy lábjegyzet tájékoztat róla. És ez ebben a kötetben kivételes dolog. Tudniillik szinte egyetlen más esetben sem értesülünk arról, hogy minek mi lett a folytatása, kivel mi történt. Nyilván megsokszorozta és évekkel elnyújtotta volna a munkát, ha a különböző eseteknek utánakutatnak, és a dokumentumokhoz hozzákapcsolják, amit az adott helyről, esetről ki lehet deríteni, ha egyáltalán ki lehet bármit is. Ezt megérthetjük, de ebből is az következik, hogy ezt a dokumentumkötetet csak kezdetnek tekinthetjük. Egyelőre hiányzik hozzá a történelmi keret, amelyben az irományokat el lehet helyezni. Hiányoznak a dokumentumokhoz kapcsolódó kutatások, esettanulmányok. Ezt megérthetjük. Azt viszont már nehezebben, hogy a bevezető tanulmány általánosabb kérdések helyett miért nem arra összpontosít, amire az események megértése szempontjából a leginkább szükség lenne, hogy ti. az ország milyen helyzetben, állapotban volt a Vörös Hadsereg ideérkezése és itt-tartózkodása idején.

Mindenesetre van miből ki-, és van hová elindulni.